

Recenzja publikacji: Ewa Ochman, *Post-Communist Poland – Contested Pasts and Future Identities*, London, New York: Routledge 2013, ISBN 9780415658744

Zrecenzował(a): Dr. Tomasz Pawłuszko

Redakcja naukowa: Dr. Lidia Zessin-Jurek

Data publikacji: 24.07.2018

DOI: 10.11584/opus4-801

Recenzowana książka Ewy Ochman pt. *Post-Communist Poland – Contested Pasts and Future Identities* została wydana po raz pierwszy w 2013 roku w serii wydawniczej BASEES: *Routledge Series on Russian and East European Studies*. Autorka jest pracownikiem naukowym Katedry Studiów Rosyjskich i Wschodnioeuropejskich Uniwersytetu w Manchesterze. Książka jest próbą analizy procesu rekonstrukcji tożsamości kraju postkomunistycznego na przełomie XX i XXI wieku na przykładzie Polski. Praca składa się z dziewięciu rozdziałów zorganizowanych w trzy części. W pierwszej części autorka przygląda się procesom odtwarzania pamięci, symboli oraz tożsamości Polski i Polaków po upadku PRL, w drugiej analizuje polskie akty prawne i działania polityczne dotyczące „pamięci narodowej”, w trzeciej przedstawia studium przypadku omawianych problemów na przykładzie miasta Gliwice i regionu Górnego Śląska. Ochman skupiła się na kwestiach związanych z II wojną światową i jej bezpośrednimi konsekwencjami, analizując przy tym pomniki, nazwy ulic inspirowane ideologią komunistyczną oraz cmentarze wojsk radzieckich, które po upadku ZSRR pozostały na polskiej ziemi, a ich sens ideologiczny zyskał w III RP inny wymiar niż w czasach PRL.

Na międzynarodowym rynku wydawniczym opublikowano wiele prac na temat tożsamości narodowych w krajach Europy Środkowo-Wschodniej. Innymi autorami piszącymi o tej problematyce w kontekście polskim byli m. in. Jacek Kochanowicz, Tomasz Zarycki, czy Przemysław Czapliński [1]. Wspólnym wątkiem ich prac jest tożsamość i mentalność Polaków, ukształtowana w długim procesie historycznym. Tytuł książki Ochman wskazuje, że jej tematem są kontestowane wizje przeszłości i przyszłe tożsamości postkomunistycznej Polski. Jest to ujęcie niejasne. Temat przyszłości w książce nie pojawia się niemal wcale (wątki narracyjne doprowadzone są zwykle do okresu 2010 roku), nie wiadomo też jak zinterpretować tytułową „postkomunistyczność” [2], czy termin ten odnosi się też do teraźniejszości i przyszłości, jak sugeruje tytuł książki, czy też dotyczy przeszłości, co sugeruje jej treść. Problemem badawczym jest współczesna pamięć zbiorowa Polaków i jej interpretacje w ujęciu historycznym (część pierwsza książki), prawno-politycznym (część druga) i praktycznym (część trzecia). Praca nie jest duża objętościowo (około 160 str.), ale zawiera dobrą bazę źródłową. Książka napisana jest przejrzystym językiem w stylu eseistycznym, co pozwoli zrozumieć meandry złożonego tematu nawet laikom. Z drugiej strony taki styl pisania prowadzi do wielu uproszczeń.

W rozdziale pierwszym autorka zauważa, że upadek komunizmu otworzył w Polsce możliwość rewizji symboli pamięci narodowej. W III RP nie brakowało sporów na temat rozumienia przeszłości narodu i państwa. Ochman odnotowuje m. in. spory o winy Polaków względem innych narodów, podnosi kwestię zbrodni ZSRR. Omówiony jest również wątek tzw. grubej kreski i dyskusja polskich elit wokół dekomunizacji. Dla części polskich elit dekomunizacja oznaczała ryzyko skupienia się na konflikcie, a nie na potrzebnej modernizacji, a dla zwolenników innego poglądu dekomunizacja wiązałaby się z moralną odnową i odbudową wspólnoty politycznej zniszczonej przez reżim PRL. Następnie autorka przytacza istotny z punktu widzenia kwestii pamięci spór o „ideę IV RP”, propagowaną przez polityków prawicy po 2005 roku, powiązaną z ideami dekomunizacji, lustracji, sprawiedliwości i

patriotyzmu. Konsekwencją tych idei w programie partii Prawo i Sprawiedliwość była idea i instytucjonalizacja tzw. polityki historycznej, której celem była odbudowa pamięci o ważnych wydarzeniach z przeszłości Polski (s. 21-23). Idea *polityki historycznej* spotkała się ze znaczną krytyką, gdyż obawiano się, że promować będzie ona tylko wygodne dla polityków interpretacje polskiej historii. Rozdział pierwszy jest wprowadzeniem do kwestii interpretacji sporów ideowych we współczesnej Polsce, jest napisany przystępnym językiem, choć posiada niewielką bazę źródłową, a narracja doprowadzona jest tylko do roku 2005.

Rozdział drugi jest próbą rekonstrukcji powojennych polskich mitów i obrazów pamięci zbiorowej. W bardzo wartościowym podrozdziale autorka ukazuje proces zastępowania świąt państwowych z okresu PRL odwołujących się do II wojny światowej i ruchu socjalistycznego przez nowe święta państwowe odwołujące się do innych dat z polskiej historii, takie jak Święto Trzeciego Maja i 11 listopada. Zmieniono również daty świąt wojskowych – upamiętnienie bitwy pod Lenino (1943) zastąpiono upamiętnieniem bitwy warszawskiej z 1920 roku. Stosunek do ZSRR i Rosji jest słusznie prezentowany jako jedna z kluczowych narracji w dyskusji o pamięci w III RP. Ochman podkreśla też masowe zmiany w nazewnictwie ulic i miejsc publicznych. W okresie 1989-1993 usunięto lub przeniesiono też około 2000 pomników, wybudowanych w okresie PRL (s. 27-35). Przeprowadzono również zmiany w podręcznikach szkolnych, uwzględniając kwestie relacji i konfliktów polsko-rosyjskich, polsko-żydowskich i polsko-ukraińskich. We wnioskach autorka podkreśla „decentralizację” i różnorodność nowych motywów pamięci narodowej zaistniałych po 1989 roku. Rozdział ten stanowi dobrą mapę zagadnień pamięci zbiorowej w Polsce. Autorka skupia się na dobrze zdefiniowanych obszarach i kluczowych symbolach. Większa rola dyskursu jest przedstawiona w rozdziale trzecim, gdzie Ochman portretuje stosunek władz Polski do upamiętnienia zakończenia II wojny światowej i prezentuje spory wokół wydarzeń upamiętniających zakończenie wojny podczas obchodów w 2005 roku w Moskwie i rocznicę wybuchu wojny podczas obchodów w 2009 roku w Gdańsku.

Część druga książki Ewy Ochman dotyczy prawno-politycznej regulacji kwestii pamięci narodowej. Wątek ten ma ważny wymiar w kontekście współczesnych (2018 rok) zmian w polityce historycznej Polski. Autorka omawia znaczenie Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa, która od 1947 roku zajmowała się kwestią zbrodni nazistowskich na ziemiach polskich, a po upadku PRL i ZSRR także kwestią zbrodni radzieckich. Autorka zajmuje się obecnością motywów martyrologicznych, rozwijanych na ziemiach polskich od początku XIX wieku (s. 69-71). W ich kontekście wspomina też o wewnątrzpolskim konflikcie wokół katastrofy smoleńskiej w 2010 roku. Niewątpliwą wartością pracy jest skonfrontowanie ustawodawstwa z postawami społecznymi według sondaży z 1987, 1996 i 2003 roku (s. 72). W okresie 1987-2003 Polacy wskazywali na rosnące znaczenie religijności oraz demokracji i wolności. Znaczenie traciła zaś w ich odczuciu tradycja walk niepodległościowych. Szkoda jedynie, że autorka nie pokusiła się o pozyskanie bardziej współczesnych danych, czyli z okresu członkostwa Polski w UE (po 2004 roku), gdyż praca przedstawiałaby pełniejszy obraz współczesności. Kolejny rozdział opisuje kwestię dekomunizacji przestrzeni publicznej i próbę jej ustawowej regulacji. Przytoczone badania OBOPu podkreślają, że Polacy byli przeciwni ustawowej regulacji zmian w przestrzeni symbolicznej (np. zmiana nazw ulic). Zdecydowana większość uważała, że o takich kwestiach winni decydować mieszkańcy i władze lokalne (s. 79).

Ostatnia część książki portretuje zjawisko polityki pamięci na przykładzie miasta Gliwice i terenów Górnego Śląska, a więc regionu, który przez stulecia zamieszany był przez Polaków i Niemców, znajdował się we władaniu kilku państw. Autorka zwięźle opisuje historię miejsca, zmiany w symbolice i nazewnictwie miejsc publicznych w Gliwicach (s. 108-123). Jest to najbardziej precyzyjna część książki, poparta badaniami terenowymi i kwerendą lokalną. Kolejny rozdział opisuje temat pozostałych na terenie Górnego Śląska cmentarzy powojennych żołnierzy radzieckich. Podkreśla odmiennosć doświadczeń populacji Ślązaków, którzy nie identyfikują się z polskimi narracjami w ocenie II wojny światowej (s. 125). Ślązacy nie traktowali Armii Czerwonej jako wyzwolicieli. Odwrotnie wątek ten zapisał się w pamięci pobliskiego Zagłębia Dąbrowskiego, tam wojska radzieckie były witane z entuzjazmem. We wnioskach ze swoich badań Ochman podkreśla, że władze PRL poprzez politykę unifikacji narodowej oraz narzucanie ogólnopolskiej retoryki pamięci wpłynęły na obszary pamięci zbiorowej/narodowej wśród polskich społeczności lokalnych. Przypadek Śląska wydaje się celnym przykładem. Rozdział ostatni przenosi poziom analizy ponownie na poziom krajowy. Wydaje się to problematyczne, gdyż zazwyczaj analizy tego typu są skonstruowane według rozumowania „od ogółu do szczegółu”. Tak też zbudowana była narracja w omawianej książce. W jej końcowej części dochodzi do nagłego odwrócenia kierunku. Byłoby to uzasadnione, gdyby chodziło o podsumowanie książki, ale samo podsumowanie potraktowano osobno.

Esej Ewy Ochman pt. *Post-Communist Poland – Contested Pasts and Future Identities* podejmuje ważny i aktualny temat w sposób przekrojowy. Plusem książki jest swobodny styl. Autorce udało się uniknąć etnocentryzmu. Tematy trudne i dyskusyjne opisane są z zachowaniem proporcji, tak aby nie tworzyły rozległych wątków pobocznych. Z drugiej strony wiele kwestii podjęto w sposób mało precyzyjny (np. narracje wokół różnych wydarzeń i symboli). Autorka buduje liczne uogólnienia oparte na wybiórczych wydarzeniach (pojedyncze wydarzenie miałyby odsyłać do dziesiątek innych, jeden przypadek symbolizować dziesiątki innych) lub niekiedy zbyt wąsko dobranych źródeł (pojedyncze media, wypowiedzi lub osoby traktowane jako reprezentatywne dla całych nurtów, teorii i postaw). Zaletą pracy jest interdyscyplinarne podejście do omawianych wątków. Autorce udaje się utrzymać narrację w obrębie tematu pamięci po PRL. Wywód nie posiada jednak jednolitych ram czasowych dla okresu po 1989 roku. Książkę warto polecić zainteresowanym problematyką pamięci w Europie Środkowej. W szczególności książka pozwala zrozumieć symboliczne znaczenie kwestii historycznych dla współczesnych stosunków polsko-rosyjskich.

[1] J. Kochanowicz, *Backwardness And Modernization: Poland And Eastern Europe in the 16th-20th Centuries*, Ashgate Publishing Company, Farnham 2006; T. Zarycki, *Ideologies of Eastness in Central and Eastern Europe*, Routledge, London & New York 2014; P. Czaplński, *The Remnants of Modernity: Two Essays on Sarmatism and Utopia in Polish Contemporary Literature*, Peter Lang GmbH, Frankfurt am Main 2015.

[2] J. Staniszkis, *Postkomunizm: próba opisu*, Wyd. Słowo/obraz terytoria, Gdańsk 2001. J. Staniszkis stawia tezę, że postkomunizm skończył się około 2000 roku tj. skończyła się pierwsza faza transformacji, która nastąpiła bezpośrednio po komunizmie i czerpała obficie z jego instytucjonalnego dziedzictwa.

Recenzja została pierwotnie opublikowana na www.pol-int.org.